Creștini, evrei și musulmani în Evul Mediu. Conflict și sinteză în bazinul Mediteranei

Dragoș DRAGOMAN

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
"Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: dragos.dragoman@ulbsibiu.ro

Christians, Jews, and Muslims during Middle Ages. Conflict and cooperation in the Mediterranean Area

The impact of the Early Islam on West European polities is a very controversial issue. On economic grounds, the conquest of Western Mediterranean Sea by Muslims and its transformation into an inner Muslim lake in the 8th century AD was the decisive historical factor that pushed the European economy to slow and painful backwardness. On cultural grounds, the Islamic conquest forced the civilization to move to the Northern parts of the European continent and to cut from Hellenistic sources of Antiquity, forging a new road towards a Medieval civilization dominated by Germanic elements. Although the thesis is not false on economic grounds, it pays little attention to the important cultural transactions ongoing on the Mediterranean shores and that shaped the philosophy and religion of the whole area.

Keywords: Medieval Europe, Mediterranean Sea, Christians, Muslims, Jews.

Ce a însemnat pentru Europa începutului de Ev Mediu ascensiunea și consolidarea islamului? Care au fost relațiile dintre țările creștine și lumea musulmană și ce au produs schimburile de mărfuri și idei? Aceste întrebări nu sunt legate doar de contextul transformărilor epocii de legătură dintre Antichitate și Evul Mediu, ele sunt actuale și astăzi, când țările Uniunii Europene sunt obligate să gestioneze situații sensibile și complicate cu țările musulmane. Peste timp, relațiile de conflict și sintezele culturale din bazinul Mării Mediterane ar putea să ofere clarificări și soluții pentru problemele actuale, produse de o nouă ascensiune a islamului.[1] Efortul abandonat în Evul Mediu de țările europene, de a stabili o pace durabilă și o cooperare benefică cu țările musulmane, ar putea fi o lecție pentru o viitoare construcție politică și culturală, o posibilă Uniune Mediteraneană, care să integreze din nou spațiile limitrofe Bazinului Mediteranei, după secole de separare și conflict.

Există două pespective opuse asupra efectelor ascensiunii islamului timpuriu asupra țărilor creștine europene. Pentru Marice Lombard, consolidarea politică și economică a islamului joacă un rol decisiv în istoria europeană.[2] Pe de-o parte, lumea musulmană devine o placă turnantă pentru schimburi comerciale la mare distanță, aceasta având funcție de unificare a spațiilor economice sino-indiene, caspice, baltice, mediteraneene și sahariene. În ciuda conflictelor politice și religioase, Europe medievală beneficiază de conexiunile intermediate de marele spațiu economic musulman. Pe de altă parte, spune Lombard, marile centre urbane musulmane iau în păstrare moștenirea elenismului și retransmit occidentului european comori culturale ce se vor dovedi esențiale identității europene. Pentru Henri Pirenne, acesta nu este un fapt de contestat.[3] Influențele sirienilor refugiați la Roma în primele decenii după cucerirea țării de către musulmani sunt bine-cunoscute, la fel ca și relațiile diplomatico-culturale dintre Harun al-Rașid și Carol cel Mare. Acest aspect nu trebuie însă să eclipseze istoria economică, crede Pirenne.[4] Înapoierea și stagnarea economică severă a lumii occidentale, contrastul acut dintre prosperitatea și înflorirea culturală a vastului spațiu musulman și economia

BDD-A26142 © 2016 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:21 UTC)

rurală și de subzistență a occidentului european, toate trebuie căutate în suspendarea circulației mărfurilor în bazinul vestic al Mediteranei, odată cu marile cuceriri musulmane în Siria (634-636), Egipt (640-642), Africa de nord (643-708) și Spania (711). Pe la 650, scrie Pirenne, navigația occidentală cu Orientul, la est de Sicilia musulmană, încetează aproape cu desăvârșire. Orașele și porturile occidentale decad, fără posibilitatea activității economice într-o Mediterana occidentală devenită un mare lac musulman, controlat la discreție de pirații mauri. Aceștia cuceresc insule, jefuiesc orașe, distrug porturi în Marea Tireniană și Golful Lion. Marele port al Marsiliei, odinioară principala etapă a țărilor europene în drum spre Orient, rămâne pustiu. Economia se ruralizează odată cu marea contracție urbană și alimentația se restrânge, condimentele importate din Orient dispărând din depozite. Baza de impozitare se diminuează și puterea regelui francilor de exemplu, scade, în fața unor feudali tot mai puternici, izolați și independenți. Doar lovitura de palat carolingiană mai reduce din decăderea puterii regale, dar baza economică rămâne precară. De aici contrastul atât de izbitor cu Imperiul Bizantin. În timp ce împăratul bizantin dispune încă de o flotă care îi asigura protecția pe mare și controlul țărmurilor Italiei și a Mării Adriatice, imperiul carolingian este economic mort și exclusiv terestru, pentru că e blocat.[5] Blocada maritimă nu face decât să împingă axa civilizației europene spre nord, între Sena și Rin. Ca o ironie, popoarele barbare germanice, care nu au jucat decât un rol negativ în perioada de sfârșit a Imperiului Roman, sunt acum chemate să joacă un rol decisiv în renașterea civilizației europene.

Deplasarea axei spre nord are două componente, una economică, alta politică. Din punct de vedere economic, regresul este generalizat în occident. În perioada carolingiană nu se mai bate monedă de aur și economia este dominată de monometalism, economia se bazează pe mica monedă de argint și cupru, bătută local aproape peste tot, inclusiv în abații. Livra antică romană devine mai grea, pentru că nu mai are valoare aur. Împrumutul cu dobândă este interzis, nu mai există o clasă de negustori profesioniști, importul de produse orientale a încetat, organizarea impozitelor a dispărut, știința de carte a dispărut cu desăvârșire din rândul laicilor. Orașele nu mai sunt decât niște fortărețe ce consumă produse locale, pe care le cumpără cu monede locale de slabă valoare și fără circulație. Ne aflăm, spune Pirenne, în fața unei civilizații care a retrogradat în acel stadiu pur agricol în care nu mai are nevoie de comerț, de credit și de schimburi regulate pentru a menține structura socială.[6] După o lungă tranziție de o sută de ani, Evul Mediu începe pe la 750. Economic și social, nu poate exista ruptură mai mare față de antichitate. Structura socială se cristalizează în angrenajul celor trei ordine medievale,[7] iar puterea trece în domeniul

Carol cel Mare
Sursă foto: https://istoriiregasite.files.wordpress.com/2014/03/carol-cel-mare-charlemagne.jpg

funciar.[8] Lumea occidentală se închide în funcționarea economiei rurale și va rămâne așa până la renașterea din secolul al XII-lea.

Politic, ruptura față de antichitate este definitivă la anul 800. Fără impozite, regii carolingieni nu își pot menține puterea decât donând vasalilor proprietăți funciare. De aceea, ei trebuie să devină cei mai mari proprietari de pământ. Sursele alternative, donațiile și prada de război, sunt prea nesigure și neregulate pentru consolidarea puterii, iar taxa pe circulația mărfurilor se restrânge considerabil în structura unei economii de subzistență. Nu mai există cadastru, registre de impozitare, funcționari financiști, nici arhive, birouri, conturi. Doar puterea personală a feudalilor. Structura piramidală a puterii feudale definitivează ruptura dintre orient și occident. Mai mult, noul rege carolingian este rege prin grația lui Dumnezeu. Prin ungere și încoronare, el devine un personaj sacerdotal.[9] Astfel, regele pătrunde în Biserică. Prin încoronare, Biserica are influență asupra regelui până la limita distincției dintre sacru și laic. Caracterul laic al statului a dispărut. Până de curând, regii merovingieni erau laici și se

BDD-A26142 © 2016 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:21 UTC)

bazau pe o administrație de tip antic, mediteranean. Acum regele devine împărat. Nu împărat, spune Pirenne, ci Împăratul.[10] Carol cel Mare este împăratul Bisericii romane, în sensul de Biserică universală. Izolată de împăratul bizantin și limitată la influențele și posesiunile sale occidentale, Biserica nu are decât șansa alianței cu Carol, *rex Francorum et Longobardorum*, ce devine acum *serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus, imperator*. Nu devine însă împărat roman (*Romanorum imperator, semper Augustus*). Imperiul bizantin rămâne în orient, cu centrul la Constantinopol. Noul imperiu se naște în occident, în lumea germanică, cu centrul la Aachen. Cele două imperii se recunosc reciproc. Împăratul își retrage patriciul de la Ravenna, iar Carol îi cedeaza Veneția și Italia meridională.

Aceasta arată foarte clar răsturnarea ordinii antice și mediteraneene care a domnit atâtea secole.[11] Ruptura de tradiția antică se produce prin avansul neprevăzut și de neoprit al islamului în bazinul Mediteranei. Zone ca Africa și Spania gravitează acum pe orbita Bagdadului, centrul splendid al unei noi religii și civilizații. Cu Mediterana occidentală devenită un lac musulman, care a încetat să mai fie o cale pentru schimbul de mărfuri și idei, occidentul este să forțat să trăiască separat. Noua dinastie germanică din nord va transforma structura socială și politică, iar Biserica i se raliază. Influența sa este cu atât mai mare cu cât statul, fără o administrație funcțională, se lasă absorbit de feudalitate. La Roma, în noul imperiu pe care îl fondează și susține, nu mai există decât ea, separată de împăratul oriental, incapabil să o apere împotriva musulmanilor.[12]

Concluzia sumbră a studiului lui Henri Pirenne, deși oarecum justificată din punct de vedere al istoriei economice, nu pare să țină cont de sinteza intelectuală produsă de schimburile culturale. Deplasarea axei civilizației europene spre nord nu are loc înaintea recuperării patrimoniului moștenirii antice și a sintezei valorilor culturale creștine, evreiești și musulmane.[13] Chiar Pirenne recunoaște situația providențial favorabilă a Veneției, aflată în spațiul de libertate dintre zonele de influență continentală, germanică și est-mediteraneană, bizantină, ca motor al dezvoltării economice și culturale.[14] Acest lucru are loc înaintea descoperirilor geografice și a orientării Țărilor de Jos spre comerțul mondial. Abia atunci Mediterana abandonată islamului își va pierde importanța economică, odată cu formarea sistemului mondial modern.[15] Până spre sfârșitul Evului Mediu, viața rămâne precară, brutală și mizerabilă între Sena și Rin, dominată de sărăcie lucie, boli și ticăloșie, o viață aprigă, așa cum o numește Johan Huizinga.[16]

În privința influențelor culturale, ca și în cea a dezvoltării economice, controversa persistă în legătură cu importanța culturii arabe pentru Evul Mediu european. Există o teorie istorică răspândită și deja consolidată, care se bazează pe influențele civilizației arabo-musulmane în astronomie, geografie și medicină, dar și pe traseele operelor antice, recuperate de copiști musulmani și transferate apoi centrelor intelectuale medievale din Europa occidentală. Lombard trasează chiar un circuit al operelor filozofiei antice, purtate pe coridoarele de comunicare dintre spațiile geografice și culturale: mânăstiri siriace din Siria de nord și Mesopotamia; birourile de traduceri al Ma'mūn din Bagdad; tranzit prin Egipt, Africa de nord și Spania musulmană (Cordoba și Toledo); centrele intelectuale evreiești din Languedoc; în final, în secolul al XIII-lea, operele filozofice ajung la Sorbona.[17] Importul de scrieri și idei va fi apoi favorizat de cucerirea Siciliei de către normanzi în a doua jumătate a secolului al XI-lea și de înflorirea curții principilor de Hohenstaufen.

O teorie concurentă și controversată, bazată tot pe descoperirea unor trasee geografice ale scrierilor lui Aristotel, pune accentul pe o scurtătură între mânăstirile creștine de rit oriental din Siria, care au adăpostit cópii ale operelor aristotelice, și centrele religioase din mânăstirile occidentale, precum cel de la Muntele Saint-Michel.[18] Astfel, centrul monahal de la Mont Saint-Michel ar fi participat la copierea manuscrisă a mai multor lucrări aristotelice, de unde acestea s-au răspândit în Franța de nord, dincolo de Rin sau chiar dincolo de Canalul Mânecii. Folosită politic de către extrema dreapta din Franța, teza neagă teoria „datoriei" istorice a Evului Mediu european față de intelectualii arabo-musulmani în recuperarea moșternirii antice pierdute în ruptura dintre antichitate și feudalismul medieval. Chiar dacă nu contestă posibilitatea unei astfel de „scurtături" intelectuale între Siria și Nordul Franței, Rémi Brague nuanțează climatul intelectual ce domnea în Europa occidentală la jumătatea Evului Mediu și deplânge stabilirea unei teorii concurente pe baza unui singur exemplu, destul de controversat în sine. Susținerea tezei importului de idei din lumea arabo-musulmană se bazează la Brague pe explicarea unei diferențe calitative impresionante între nivelul intelectual și cultural al occidentului european între secolele al IX-lea și al XIII-lea.[19] Dacă în secolul al IX-lea diferența culturală față de Bagdad, aflat în culmea dezvoltării sale, era impresionantă, ea dispăruse deja la sfârșitul secolului al XIII-lea. La Paris, zeci de mii de studenți în teologie, retorică, filozofie, medicină, geometrie, aritmetică și astronomie, se preocupă zilnic de studiu, fără grija subzistenței, pentru că sunt finanțați de către puterea politică. Se întâmplă la fel în multe universități europene medievale.

De unde vine transformarea calitativă, se întreabă Brague. Ea nu poate veni decât din importul de idei din lumea greco-romană anterioară, din lumea arabo-musulmană și din cea bizantină. Rolul decisiv în această transformare îl are inspirația produsă de traducerile arabe și evreiești, de comentariile arabe la Aristotel, Galien, Euclid și alții. Accesul mai târziu la materialele

BDD-A26142 © 2016 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:21 UTC)

Harun al-Rașid primind la curtea sa o delegație trimisă de Carol cel Mare
Sursă foto: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/Harun-Charlemagne.jpg

originale, pe filieră siriană și bizantină, nu face decât să consolideze și să aprofundeze prima cunoaștere. Ce ar fi Toma d'Aquino fără un adversar intelectual pe măsura lui Averroes sau Duns Scotus fără punctul de plecare oferit de Avicena ? Firește că doar importul masiv de cunoaștere din proximitatea accesibilă a dus Europa medievală occidentală în contextul favorabil unei „Renașteri", sau mai curând al unor serii de încercări de acest fel, cu acumulări cantitative ce au permis transformarea calitativă remarcabilă a Renașterii italiene,[20] cu ecouri intelectuale ce merg dincolo de epocă și de spațiul peninsular italic. [21]

Ajuns în acest punct, Brague risipește două mituri care circulă despre Evul Mediu european intelectual. Primul se leagă de existența unui spațiu lingvistic european unificat în Evul Mediu, latina fiind văzută drept o *lingua franca* a epocii. Deși există cazuri numeroase de intelectuali mobili în câmpul universitar medieval, latina era vorbită de o minoritate foarte redusă la scară europeană. A doilea mit se referă la un dialog constant și consistent între culturi. Deși există foarte multe interacțiuni între intelectuali creștini, evrei și musulmani, ele se referă la cazuri personale de intelectuali angajați mai curând în dispute religioase. Desigur, interacțiunile nu trebuie minimalizate. Ele au produs bogăția intelectuală extraordinară a Bagdadului, precum și circulația studenților și profesorilor între diverse centre culturale care foloseau o singură limbă de cultură, cea arabă. Mai mult, spune Brague, cazurile de influență sunt azi pe deplin recunoscute. Influența lui Ioan Damaschin asupra teologiei apologetice musulmană și iudaică, cea a gânditorilor musulmani asupra celor evrei (Maimonide ar fi greu de înțeles fără Farabi), influența covârșitoare a filozofiei musulmane și iudaice asupra celei creștine, caz deja arhicunoscut. Cu toate acestea, Evul Mediu este departe de a fi locul și epoca unui schimb neîngrădit și generalizat. Intelectualii rămân cantonați în propria religie. Puține eforturi sunt făcute pentru a-l înțelege pe celălalt. Deși creștinismul și islamul sunt relativ „tolerante" (anume acceptă că pe un teritoriu dat trăiesc și persoane de altă religie decât cea oficială), nu există o libertate de a predica deschis propria religie și, cu atât mai puțin, de a te converti la o altă religie fără consecințe dramatice. Confuzia vine, spune Brague, din proiectarea unei realități actuale a unei societăți laice asupra percepției unui Ev Mediu, conceput ca lipsit de conflicte. Ceea ce e departe de adevărul istoric. Brutalitatea și teama de moarte[22] sunt mai caracteristice perioadei respective decât orice proiecții, chiar și bine intenționate, ale unor realități dezirabile. Ceea ce merită reluat și revalorizat din Evul Mediu este însă atitudinea de umilință și de conștientizare a înapoierii intelectuale, atitudine ce a permis occidentului medieval orientarea către surse intelectuale externe valoroase și un progres rapid și impresionant. Dacă ar fi să folosim o lecție a trecutului, aceasta ar fi: dorința de a cunoaște din surse autentice, chiar dacă acestea nu aparțin culturii (chiar religiei) proprii, acceptarea adevărului în altă parte decât în convingerile înrădăcinate de o educație orgolioasă, dar închistată. La fel, marile progrese ale culturii arabe din Bagdadul califului Harun-al Rașid și al altor califi din secolul al IX-lea ar fi fost imposibile, spune Brague,[23] dacă aceștia s-ar fi temut ca nu cumva traducerile din operele grecilor antici ar fi afectat puritatea identității lor musulmane. Europa occidentală a avut această

BDD-A26142 © 2016 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:21 UTC)

putere, de a face din Atena și din Ierusalim (două cetății externe ei), sursa unei cunoașteri autentice care îmbogățește, de a trece dincolo de ceea ce este propriu. Aceasta este o lecție a umilinței, dar și o etică a responsabilității, de a căuta binele altundeva decât în ceea ce îți este propriu. De ce nu, mai mult chiar, de a căuta sursa adevărului în afara posesiunii (materiale).

Acest exemplu mediaval merita urmat în zilele noastre, când Europa se confruntă cu mari probleme economice și demografice și nu știe cum să-și gestioneze identitatea în confruntarea cu alte culturi. El ar putea înlocui cu succes cele două mituri concurente, al spațiului lingvistic european unificat și al dialogului permanent și extins între culturi și religii. Dorința de deschidere și disponibilitatea umilă de a accepta ca sursa adevărului să fie exterioară, dar accesibilă prin deschidere, această atitudine de cunoaștere a celuilalt ar putea fi baza unui proces de reunificare a spațiului mediteranean. O Uniune Mediteraneană cuprinzătoare, pacificatoare și prosperă, această încercare temerară ne-ar putea îmbogăți pe toți, indiferent pe ce mal al bazinului Mediteranei ne-am afla.

Note:

1. Bernard Lewis, *Le retour de l'Islam*, Paris, Gallimard, 1985.
2. Maurice Lombard, *L'islam dans sa première grandeur (VIIIe – XIe siècle)*, Paris, Flammarion, 2014.
3. Henri Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, trad. rom. Sanda Oprescu, București, Editura Meridiane, 1996.
4. *Ibidem*, pp. 152-153.
5. *Ibidem*, p. 166.
6. *Ibidem*, p. 223.
7. Georges Duby, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, trad. rom. Elena-Natalia Ionescu și Constanța Tănăsescu, București, Editura Meridiane, 1998.
8. Idem, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval*, Paris, Flammarion, 1977.
9. Ernst H. Kantorowicz, *Cele două corpuri ale regelui: un studiu asupra teologiei politice medievale*, trad. rom. Andrei Sălăvăstru, Iași, Polirom, 2014.
10. Henri Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, p. 210.
11. *Ibidem*, p. 211.
12. *Ibidem*, pp. 256-257.
13. Rémi Brague, *Au Moyen du Moyen Age. Philosophies médiévales en chrétienté, judaïsme et islam*, Paris, Flammarion, 2006.
14. Frederic C. Lane, *Venise, une république maritime*, Paris, Flammarion, 1985.
15. Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern. Mercantilism și consolidarea economiei mondiale europene*, trad. rom. Dorel Abraham, Ilie Bădescu și Marcel Ghibernea, București, Editura Meridiane, 1993.
16. Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viață și de gândire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și Țările de Jos*, trad. rom. H. R. Radian, București, Humanitas, 2002.
17. Maurice Lombard, *op. cit.*, p. 93.
18. Sylvain Gougenheim, *Aristotel la Muntele Saint-Michel. Rădăcinile grecești ale Europei creștine*, trad. rom. Eduard Florin Tudor, București, Nemira, 2011.
19. Rémi Brague, *op. cit*., p. 70.
20. André Chastel, *Artă și umanism la Florența pe vremea lui Lorenzo Magnificul. Studii asupra Renașterii și umanismului platonician*, trad. rom. Smaranda Roșu și Grigore Arbore, București, Editura Meridiane, 1981.
21. Jean Delumeau, *Civilizația Renașterii*, trad. rom. Dan Chelaru, București, Editura Meridiane, 1995.
22. Johan Huizinga, *op. cit*., cu precădere cap. XI, „Imaginea morții", pp. 194-212.
23. Rémi Brague, *op. cit*., p. 78.

Bibliography:

Brague, Rémi, *Au Moyen du Moyen Age. Philosophies médiévales en chrétienté, judaïsme et islam/ At the Heart of Middle Ages. Medieval Philosophies in Christian, Jewish and Islamic World*, Paris, Flammarion, 2006.

Chastel, André, *Artă și umanism la Florența pe vremea lui Lorenzo Magnificul. Studii asupra Renașterii și umanismului platonician/ Arts and Humanities in Florence under the Reign of Lorenzo. Studies on Renaissance and Platonic Humanism*, București, Editura Meridiane, 1981.

Duby, Georges, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului/ The Three Orders: Feudal Society Imagined*, București, Editura Meridiane, 1998.

Duby, Georges, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval/ Rural Economy and the Country Life in the Medieval West*, Paris, Flammarion, 1977.

Gougenheim, Sylvain, *Aristotel la Muntele Saint-Michel. Rădăcinile grecești ale Europei creștine/ Aristotle at Mount Saint Michel. The Greek Roots of Christian Europe*, București, Nemira, 2011.

Huizinga, Johan, *Amurgul Evului Mediu. Studiu despre formele de viață și de gândire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și Țările de Jos/ The Waning of the Middle Ages*, București, Humanitas, 2002.

Lane, Frederic C., *Venise, une république maritime/ Venise, A Maritime Republic*, Paris, Flammarion, 1985.

Lewis, Bernard, *Le retour de l'Islam/ The Return of Islam*, Paris, Gallimard, 1985.

Lombard, Maurice, *L'islam dans sa première grandeur (VIIIe – XIe siècle) Islam in its First Grandeur*, Paris, Flammarion, 2014.

Pirenne, Henri, *Mahomed și Carol cel Mare/ Mohammed and Charlemagne*, București, Editura Meridiane, 1996.

BDD-A26142 © 2016 Centrul Cultural Interetnic Transilvania
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:21 UTC)